Dalius Jonkus

MOBILUSIS TELEFONAS, RAŠTAS IR ATMINTIS¹

Vytauto Didžiojo universitetas

Filosofijos katedra

Donelaičio g. 52, LT-44261 Kaunas

El. paštas: phenolt@yahoo.com

Nepaisant kūrybiškumo, kultūriniai veiksmai nėra steigimas iš nieko. Jie remiasi ankstesniais veiksmais, jų pasyvia arba aktyvia atmintimi ir pratėsimu. Atmintis yra negalima be užmaršties. Norėdami atsiminti turime pasirinkti tai, kas svarbu, ir tai, kas nesvarbu. Atminties mechanizmas paremtas užmarštimi, kuri ne paneigia atmintį, bet savotiškai ją paverčia pasyvia. Pasyvi atmintis (užmarštis) gali virsti aktyvia atmintimi per aktualizacijos ir reaktyvacijos veiksmus. Raštas yra pasyvi atmintis, kuri gali būti aktyvuota supratingu perskaitymu. Straipsnio tikslas – aptarti mobiliojo telefono fenomeną kaip socialinio-kultūrinio rašymo pavyzdį ir kelti klausimą apie rašto ir atminties santykį. Remdamasis italų filosofo Mauricio Ferrario, taip pat Jacques'o Derrida ir Edmundo Husserlio rašto koncepcijomis nagrinėsiu rašto kaip kultūrinės sedimentacijos ir atminties modelį.

RAKTAŽODŽIAI: mobilusis telefonas, raštas, atmintis, sedimentacija, fenomenologija, Ferraris, Derrida, Husserlis.

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto 2020 metų rugpjūčio 14–16 d. Biržuose vykusiame forume „Šiaurės vasara“, pagrindu. Pranešimo tekstas spausdintas žurnale *Literatūra ir menas*, 2020, nr. 3710. Straipsnyje, skirtingai nei pranešime, akcentuojama ne užmarštis, bet raštiškai įkūnytos atminties sedimentacijos samprata.

Įvadas

Kultūros filosofija tradiciškai remiasi objektyvacijos samprata. Objektyvacija yra kultūrinės komunikacijos prielaida. Tik objektyvuojant subjektyvius turinius jie tampa intersubjektyviai prieinami kitiems. Tačiau objektyvuoti turiniai turi būti įsisavinami ir savo ruožtu vėl subjektyvuojami. Fenomenologijoje objektyvacijos ir subjektyvacijos dialektiką pakeičia sedimentacijos samprata. Sedimentacija yra tam tikrų procesų metu atsirandančios nuosėdos. Jos liudija įvykčius procesus ir pačios tampa reikšmingomis nuorodomis arba pėdsakais. Kaip upės nešamas vanduo palieka nuosėdas, taip ir kultūra yra procesas, kurio metu formuojasi nuosėdos. Šių nuosėdų sancaupose glūdi galimybė pratęsti ir atnaujinti kultūrinės tradicijas. Kultūriniai veiksmai, nepaisant jų kūrybiškumo, nėra steigimas iš nieko. Jie remiasi ankstesniais veiksmais, jų pasyvia arba aktyvia atmintimi bei pratęsimu. Atmintis yra negalima be užmaršties. Norėdami atsiminti, turime pasirinkti tai, kas svarbu, ir tai, kas nesvarbu. Atminties mechanizmas paremtas užmarštimi, kuri ne paneigia atmintį, bet savotiškai ją paverčia pasyvia. Pasyvi atmintis (užmarštis) gali virsti aktyvia atmintimi pasitelkiant aktualizacijos ir reaktyvacijos veiksmus. Raštas yra tarsi pasyvi atmintis, kuri gali būti aktyvuota supratingu perskaitymu. Straipsnio tikslas – aptarti mobiliojo telefono fenomeną kaip socialinio-kultūrinio rašymo pavyzdį ir kelti klausimą apie rašto ir atminties santykį. Remdamasis italų filosofo Mauricio Ferrario, taip pat Jacques'o Derrida ir Edmundo Husserlio rašto koncepcijomis nagrinėsiu rašto kaip kultūrinės sedimentacijos ir atminties modelį.

Kokia svarbiausia mobiliojo telefono funkcija?

Mes vis dar inertiškai manome, kad telefonas yra pokalbių per atstumą instrumentas. Taip jis buvo įvardytas tada, kai atsirado laidiniai stacionarūs telefonai, leidžiantys komunikuoti balsu per atstumą. Tačiau šis įrenginys jau nėra savo esme tas, kuo jis įvardijamas pačiu pavadinimu. Telefonas tapo fotografijos kamera, diktofonu, automatiniu atsakikliu, laikrodžiu, žadintuvu, užrašų knygele, kalendorine atmintine, muzikos klausymo įrenginiu, žaidimų įrenginiu, tapatybės patvirtinimu, parašu, banko sąskaitų tvarkymo įrenginiu, kreditine kortele, orientavimosi vietovėje įrankiu ir net madingu aksesuaru. Telefonas tapo mano kūno ir sielos pratęsimu. Jis įkūnija, mano tapatybę, mano pinigus, mano atminties archyvą. Kaip toks revoliucinis technologinis proveržis pakeičia žmogaus gyvenimą? Jis radikaliai keičia žmonių santykius ir įpročius. Jis atpalaiduoja ir pririša. Pavydžiui, gali visada pranešti, kad vėluosi į susitikimą, ar pakeisti susitikimo vietą. Gali nuolatos palaikyti ryšį su artimaisiais. Kita vertus, dabar visada turi būti prisijungęs. Privalai atsakyti,

kai skambina. Jei neatsakai tuo pat momentu, turi perskambinti bent tą pačią dieną. Telefonas praneša apie gautas žinutes, elektroninio pašto laiškus, apie besikeičiantį orą ar artėjančius renginius. Telefonas gali suskambėti pačiu netinkamiausiu metu ir netinkamiausioj vietoj. Šis įrenginys tokiu būdu įgyvendina totalią mobilizaciją. Dar svarbiau, kad mobilieji telefonai atlieka dar vieną funkciją – įrašymo. Įrašymas šiuo atveju suprantamas ne tik kaip informacijos užfiksavimas, bet ir kaip prisiregistravimas, savo buvimo vietos ar tapatybės patvirtinimas.

Postfenomenologinė technikos filosofija mobilųjų telefoną nagrinėja kaip digitalinės technikos pavyzdį, kuris esmiškai skiriasi nuo įrankių ir mašinų technikos. Galit Wellner knygoje *Postfenomenologinis mobiliųjų telefonų tyrimas* (2016) teigia, kad egzistuoja keturi istoriniai telefono keitimosi etapai: pirmas – telefonas kaip balso komunikacijos priemonė, antras – tekstinė komunikacija, trečias – multimedijinės aplikacijos ir ketvirtas – realybės išplėtimu paremtas sensorinis tyrinėjimas (Wellner 2016: 141). Tačiau tokia prieiga, sutelkianti dėmesį į kintantį technikos vaidmenį ir jos skirtingus istorinius etapus, nepastebi mobiliojo telefono ir technikos fenomeno esmės. Mobilusis telefonas yra (į)rašymo įranga, kuri steigia socialiai retransliuojamą atmintį. Apie tai kalba Bernardas Stiegleris, nagrinėdamas technikos kaip prostezės sampratą. Jo manymu, technologija yra žmogiškos atminties eksteriorizacija. Žmogiška atmintis transcenduoja biologinę atmintį kurdama eksteriorizuotą atmintį, kuri įrašoma technologiniuose artefaktuose (Stiegler 1998: 142). Galima teigti, kad mobiliojo telefono analizė atskleidžia, kodėl raštas yra svarbus atminties įkūnijimo įrankis.

Viena iš priežasčių, kodėl mobiliojo telefono proveržis ilgą laiką buvo ignoruojamas, – vyraujanti vizualinio posūkio paradigma. Filosofai ir kultūrologai, remdamiesi Marshallo McLuhano medijų samprata, tvirtino, kad civilizacija vystosi nuo rašto prie vaizdo. Esą mes gyvename epochoje, kurioje dominuojantį vaidmenį vaidina vaizdai. Šie samprotavimai buvo paremti televizijos atsiradimu ir įsigalėjimu XX amžiaus antroje pusėje ir todėl kompiuteris, internetas ir mobilusis telefonas, kaip naujos medijos, buvo interpretuojami remiantis televizine vaizdo įsigalėjimo samprata. McLuhanas suformulavo ir linijinio rašto kritiką. Knygoje *Kaip suprasti medijas* jis teigia: „Pirmiausiai sakytinį žodį nuo daugybės gestų, vaizdų ir garsų atskyrė raidynas, po to šį atskyrimą pagilino ksilografinė klišė, o vėliau tipografija. Raidynas vizualumą padarė svarbiausiu dalyku žodyne, paversdamas visus juslinius sakinio žodžio aspektus šia forma“ (McLuhanas 2003: 160). Raštą suprasdami kaip vaizdą, medijų teoretikai mobilųjų telefoną ir kompiuterį taip pat interpretavo kaip vizualines medijas. Vizualinį posūkį jie susiejo su XX a. antroje pusėje išplitusiomis komunikacijos medijomis (nuo televizijos iki interneto), kurios inspiravo vadinamąjį „medijų posūkį“ (Sodeika 2009: 41). Buvo teigiama, kad

pasaulyje plintant naujosioms medijoms bei daugėjant medijuotos komunikacijos apraiškų yra reikalinga gilesnė šio reiškinių refleksija. Tačiau, jei pripažintume, kaip tai daro kai kurie autoriai, kad kiekvienai naujai medijai yra reikalinga naujo pobūdžio teorija (plg. Michelkevičius 2009), patektume į technologinio determinizmo ir kultūrinio reliatyvizmo spąstus². Dažnai remdamiesi McLuhano autoritetu medijų filosofai teigė, kad pranešimo turinį nulemia medija. Kitaip sakant, kiekvieną mediją jie suprato kaip pranešimo konstravimą. Skirtingos medijos pateikia skirtingai sukonstruotus pranešimus. Šie tvirtinimai galioja tik dalinai, kai pranešimą reikia formuluoti atsižvelgiant į medijų arba paties recipiento gebėjimų specifiką (pvz., pranešimą apie konkretų įvykį galima formuluoti kalbiniais ženklais arba vaizdais, ir skirtingi medijavimo būdai suteikia skirtingas manipuliavimo galimybes). Kita vertus, tokie samprotavimai akivaizdžiai prieštarauja šiuolaikinei skaitmeninimui ir įrašais paremtos komunikacijos sampratai, kai tas pats turinys gali būti išsaugomas ir perduotas skirtingomis medijomis (kompiuteriais, planšetėmis, mobilieisiais telefonais) į bet kurią vietą. Ideali reikšmė gali būti perduodama ir išsaugoma skirtingomis materialinėmis medijomis, nes yra nepriklausoma nuo jų. Pavyzdžiui, pinigų kaip atsiskaitymo priemonės esmė nesikeičia nuo to, ar aš sumoku popieriniais pinigais, monetomis, kreditine kortele, ar mobiliuoju telefonu. Svarbu, kad egzistuoitų sąskaitos įrašas. Net tokia vizualinė medija kaip televizija šiandien yra tapusi skaitmeniniu įrašų archyvu.

Mobilusis telefonas kaip socialinis objektas

Klausimas apie mobiliųjį telefoną – tai ne šiaip klausimas apie parankų įrankį, tai klausimas apie esmines tikrovės, tiesos, atminties, pažinimo galimybes. Mobiliojo telefono svarstymai mus sugrąžina prie tiesos klausimo todėl, kad naujai aktualizuoja rašto, tiesos ir atminties ontologinį statusą. Umberto Eco teigia, kad Maurizio Ferrario atlikta mobiliojo telefono analizė naujai kelia ontologijos klausimus ir mes turime sugrįžti prie skirtingų objektų ir santykio su jais aptarimo: „Kaip nuo mobiliojo telefono pereinama prie tiesos problemos? Atrandant skirtumą tarp fizinių objektų (kaip antai kėdės arba Monblano), idealių objektų (Pitagoro teoremos) ir socialinių objektų (Italijos Konstitucijos arba pareigos susimokėti už tai, ką suvartojai bare). Pirmieji du objektų tipai egzistuoja mūsų sprendimų paribyje, tuo tarpu trečiasis tipas tampa veiksmingu, jei taip galima pasakyti, tik po to, kai įregistruojamas arba įrašomas“ (Eco 2014: VIII). Ši Umberto Eco įžvalga suformuluota įvade į italų filosofo Mauricio Ferrario knygą *Kur esi? Mobiliojo telefono*

² Apie vizualinio posūkio sampratos problemišumą žr. Kirtiklis 2010.

ontologija (*Dove sei? Ontologia del telefonino*, Milano: Bompiani), kuri buvo parašyta 2005 metais, dar prieš išmaniųjų telefonų bumą. Ferraris šioje knygoje teigia, kad mobiliųjų telefonų esmė yra ne komunikacija, bet įrašymas. Filosofas pažymi, kad mobilusis telefonas tarnauja ne kaip tradicinis komunikacijos įrankis pokalbiams, bet kaip žinučių rašymo, vaizdų įrašymo, išsaugojimo arba atminties mašina. Dar daugiau, telefonas dabar tampa dokumentu (Ferraris 2014). Juo galima registruotis, patvirtinti parašą, atlikti apmokėjimą, atrasti ar patvirtinti savo buvimo vietą. Telefonas atskleidžia socialinių objektų prigimtį, nes kaip įrašymo įrenginys įkūnija jų gamybos aktus. Mobilusis telefonas atskleidžia socialinės tikrovės savitumą, nes ji gali egzistuoti tik per įrašų objektyvacijas. Tad socialiniai objektai negali būti tapatinami su fiziniais objektais arba idealiais objektais. Klausimas dabar keliamas ne apie tai, kas tikra ar netikra, bet kaip pasireiškia skirtingi objektai. Kiekvieno objekto realybė reiškiasi skirtingai. Todėl reikia sugrįžti prie to, kaip jie suvokiami. Pasak Ferrario, remiantis percepcija turi būti kuriama įvairių objektų ontologija, kuri atskleistų egzistuojančių objektų tipus. Paneigiant postmodernistinę tikrovės / fikcijos konstravimą, siūloma sugrįžti prie percepciniu realizmu grindžiamos objektų analizės.

Ferraris socialinius objektus, kaip savarankišką kategoriją, atskiria nuo idealių ir fizinių objektų dėl jų atsiradimo ir egzistavimo ypatumo. Socialiniai objektai yra pirmiausia grįsti raštu. Jų pagrindas – įrašai, kurie gali būti labai įvairūs. Tai gali būti įrašai popieriuje, magnetinėse atminties kortelėse, ar net virtualiuose internetiniuose tinkluose. Įrašai įkūnija atmintį ir užtikrina socialinių tapatybių palaikymą bei identifikavimą. Pavyzdžiui, jei noriu patvirtinti savo tapatybę, turiu pateikti įrašytą asmens kodą, jei noriu patvirtinti savo šeimyninę padėtį, turiu pateikti įrašą apie savo santuoką, jei turiu nuosavybę, ji turį būti patvirtinta įrašais nuosavybės registre, jei noriu apmokėti sąkaitą, tai turiu turėti įrašą virtualioje banko sąskaitoje. Būtent dėl šių socialinių objektų sąryšio su registravimo įrašais mobilus telefonas vis labiau tampa ne komunikacijos instrumentu, bet įrašymo / registravimo aparatu. Tai įrankis, kuriuo yra konstruojama socialinė realybė. Socialiniai objektai yra tiek asmeniniai įsipareigojimai ir pažadai, tiek visuomeniniai teisiniai įsipareigojimai, įstatymai, ketinimai, įvairios ekonominės, politinės ar kitokios sutartys, sąskaitos už pirkinius parduotuvėje ar už suvartotus gėrimus bare. Jei anksčiau šie socialiniai objektai buvo įrašomi akmenyje, molio lentelėse, popiruso ritiniuose, audiniuose, gyvulių odose, kūno tatuiruotėse, taip užtikrinant įrašų materialų tvarumą, tai dabar tie įrašai gali egzistuoti elektronine forma. Taigi įrašai tampa nebe priklausomi nuo materialinių nešėjų. Praradus vieną kreditinę ar asmens tapatybės kortelę, galima ją pakeisti kita. Svarbu, kad egzistuočių įrašai elektroninėje banko sąskaitoje ar registre.

Raštas, įrašas, registravimas

Ferraris remiasi Derrida suformuluota gramatologijos koncepcija, kurioje siekiama reabilituoti rašto sampratą. Rašto ir oralinės tradicijos supriešinimas, Derrida manymu, įveda nepamatuotą suskirstymą, kuris yra paremtas neteisinga vertybine hierarchija. Be to, šis raidės ir gyvo (dvasingo) žodžio supriešinimas yra paremtas tam tikrais tradiciniais prietarais. Prietarai apie raštą ir gyvą žodį remiasi analogiška kūno ir dvasios skirtimi. *Gramatologijoje* Derrida teigia, kad „raštas, raidė, juslinis užrašas Vakarų tradicijoje visada buvo laikomi dvasiais, kvėpavimui, žodžiui ir logosui išorišku kūnu bei materija“. Ir vėliau dar priduria: „Raštas – tai juslinė medžiaga ir dirbtinė išorybė, kitaip sakant, „drabužis““ (Derrida 2006: 52). Vakarų tradicija pirmenybę teikia dvasiai, o ne kūnui. Kūnas yra laikomas korumpuota dvasios našta. Todėl raštas yra laikomas netobulu įrankiu ir pražūtinga technika. Martinas Heideggeris neatsitiktinai kritikuoja būties užmaštį ir siūlo ją įveikti įsiklausant į būties balsą. Derrida teigia, kad, viena vertus, dvasingas balsu ištariamas žodis yra laikomas pranašesniu už raštu užfiksuotą, nes raštas panaikina intonacijas ir kreipiasi ne į konkretų žmogų, bet į abstraktų skaitytoją. Antra vertus, dvasios (būties balso) garbintojai raštą supranta per siaurai. Raštas dažniausiai yra sutapatinamas su fonetiniu raštu. Teigiama, kad tobuliausia rašto forma yra fonetinis raštas, kai yra užrašomas balsu tariamo žodžio skambesys. Esą abėcėlė yra esminis užrašymo būdas, nes užrašoma šneka, o pastaroji yra tiesioginė mąstymo sklaida. Rašto raida vaizduojama kaip perėjimas nuo piktogramos prie ideogramos ir nuo jos prie fonetinės abėcėlės. Tačiau raštas, suprantant jį kaip tarpininką tarpininką (raštas reprezentuoja šneką, kuri savo ruožtu reprezentuoja mąstymą), yra traktuojamas kaip nuopuolis į prasmės išorybę. Derrida siekia parodyti du dalykus: pirma, raštas neturi būti lyginamas su balsu tariamu žodžiu; antra – raštas, atsiejant jį nuo balsu tariamos šnekos užrašymo, turi būti suprantamas plačiai kaip archiraštas. Tada raštas gali būti suprantamas kaip piešinys, mazgas nosinės kamputyje ar ant virvelės, nurodantis gestas arba įvairūs įrašai, įspaudai, įrantai. Šią filosofo įžvalgą patvirtina ir anglų kalbos žodžio *score* reikšmės. Jis gali reikšti taškų skaičių, įrantą, įrėžį, užrašytą muzikinę partitūrą. Remiantis tokiu požiūriu, galima tvirtinti, kad raštu yra grindžiama kinematografija, fotografija, choreografija. Raštą išlaisvinant nuo poreikio reprezentuoti šneką, atsiskleidžia, kad jis yra tapatinamas su fonetiniu raštu vien todėl, kad tokia rašto forma dominavo Europoje.

Mobilusis telefonas įtvirtina rašto ir net ideogramos pranašumą prieš oralumą. Telefono kaip pokalbių ir komunikacijos įrankio vaidmuo pridengia daug svarbesnę rašymo, įrašymo, registravimo esmę. Mobilusis telefonas patvirtina ir įkūnija Derrida gramatologijos tezė, kad viskas yra raštas, neegzistuoja nieko ana-

pus teksto. Dabar ši tezė, remiantis mobiliojo telefono pavyzdžiu, atsiskleidžia kaip socialinės-kultūrinės realybės įsteigimas. Socialinė realybė egzistuoja per įrašus, dokumentus ir atminties archyvus. Galima būtų prieštarauti, kad rašymo, įrašymo, registravimo funkcijas jau atlieka kompiuteris. Kompiuteriais mes registruojamės ir mūsų judesiai, veiksmai palieka pėdsakus virtualioje erdvėje. Yra įrašomas į atmintį kiekvienas mano žingsnis, kiekvienas apsilankymas virtualiose svetainėse, informaciniuose puslapiuose ar virtualios prekybos taškuose. Tačiau mobilusis telefonas turi tą pranašumą, kad jis fiksuoja mano judesius ne tik virtualiame pasaulyje, bet ir realiame. Jis įrašo mano apsilankymą ne tik interneto svetainėse, bet ir tose realiose parduotuvėse, klubuose, parkuose, miestuose ir valstybėse, kuriose aš buvau. Savo įrašais kuriu socialinio pasaulio tikrovę. Jei Galilėjas Galilėjus kažkada pasakė, kad pasaulis – tai Dievo parašyta knyga, dabar galime ironiškai pastebėti, kad kiekvienas, turintis mobiliąjį telefoną, tampa šios knygos bendraautoriumi.

Mes gyvename totalaus įrašymo ir įregistravimo epochoje. Registruojami ne tik svarbiausi gyvenimo įvykiai, kaip antai gimimas, mokyklos baigimas, profesijos įgijimas, vedybos, vaikų gimimas, turto įgijimas, testamentas ir mirtis, bet ir paprasčiausi veiksmai. Kur buvau, su kuo buvau, ką dariau ar ką norėjau daryti, kas man patiko ir kas nepatiko, kuo domėjausi ir t. t. Galima klausti, ar toks totalus visokiausių individo veiksmų įrašinėjimas nėra totalios atminties distopija? Ar totalus veiksmų ir net norų užrašymas nereiškia, kad yra įgyvendinama totali atmintis ir panaikinama užmarštis? Ar tai nereiškia, kad įsivyrąja totalus sekimas ir kontrolė? Jei taip atsitinka, tai tik su mūsų pačių pritarimu. Lengva būtų pasakyti – atsisakyk telefono ir nebūsi sekamas. Smalsumas nugali. Mobiliojo įrenginio pagalba ne tik esu sekamas, bet galiu sekti ir kitus. Įsigydamį telefoną mes savanoriškai (nors ne visada sąmoningai) suteikiame prieigą prie savo duomenų. Nors egzistuoja įstatymai, ginantys asmens duomenų privatumą, šie apribojimai neapima didesnės dalies mūsų virtualiais ar realiais judesiais paliekamų pėdsakų. Mainais į pigesnę įrenginį ar įvairias programas, kuriomis naudojuosi, aš suteikiu galimybę įrašinėti įvairiausias savo veiklas. Tačiau jei įrašoma viskas, kas palieka pėdsakus, tai toks įrašymas dar nieko nereiškia. Įrašai turi būti skaitomi ir rūšiuojami atrenkant tai, kas gali būti paklausu įvairioms pardavimo ir reklamos institucijoms. Todėl atsiranda ištiesa virtinė kompanijų, kurios, panaudodamos algoritmus, atrenka duomenis ir juos surūšiuoja tam, kad būtų galima jais prekiauti. Mūsų įrašai legaliai ar net pažeidžiant įstatymus yra prieinami ir nusikaltėliams, kurie gali jais pasinaudoti teikdami apgaulingus pasiūlymus. Taip pat ir įvairių šalių žvalgybos tuos įrašus gali lengvai perskaityti. Tiesa, įrašų gausa reiškia, kad problema yra ne juos gauti, bet atsirinkti, kurie iš jų svarbūs ir reikšmingi.

Raštas – atmintis ar užmarštis?

Jei jau kalbame apie rašto ir atminties santykį, negalime neprisiminti Platono. Platonas dažniausiai minimas norint pabrėžti, kad raštas yra atminties nuodas. Esą dėl rašto mes nebeišsaugome atsiminimų savo sieloje, bet patikim juos raštui. Derrida, oponuodamas Platonui, teigia, kad taip yra įtvirtinama vidinio balso ir išorinio rašto opozicija, kuri nustato tam tikrą hierarchiją. Derrida siekia parodyti, kad raštas yra svarbesnis nei oralumas, nes raštas įkūnija atmintį ir pakartojimo galimybę. Tai liudija ir visuomenių be rašto pavyzdys. Be rašto nėra istorijos. Raštas leidžia išsaugoti ir sukaupiti žinias. Tad kodėl Platonas yra laikomas rašto priešininku, nors pats tapo pačiu skaitomiausiu senovės filosofu? Manau, kad Derrida teiginiai apie tai, jog Platonas *Faidro* dialoge supriešina rašymą ir oralumą, yra netikslūs (Derrida 2006: 52, 55). Platonas supriešina ne raštą ir balsą, bet užrašytas kalbas ir žmogų, išmanantį tai, kas parašyta. Raštas neišsaugo tiesos, nes jis yra tik priminimas, o ne pati atmintis.

Taigi suradai vaistą ne atminčiai, o priminimui; taigi mokiniams teikti nuomonę, bet ne tiesą. Jie daug ką išgirdę be mokymo, manys esą daug žinantys, tačiau dauguma iš jų liks nemokšos ir nesugebą bendrauti, nes vietoj išminčių bus pasidarę vien tariamai išmintingais (275b) (Platonas 1996: 88).

Platoniškame *Faidro* dialoge diskusija vyksta ne apie rašto pragaištingą poveikį atminčiai, bet apie tikrą ir tariamą išmintį, apie tiesą ir netiesą. Raštas gali tapti žaidimu, išdykavimu, kai visai nesirūpinama, kokios sėklos bus pasėtos. Platonui rūpi edukacinis rašto vaidmuo. Raštas nėra tiesos saugotojas, nes jis negarantuoja tiesos, jos nepateikia ant lėkštutės. (Galime prisiminti fanatiškai įtikėjusius kai kurių raštų neklystamumą.) Raštas reikalauja išmanyti tai, kas parašyta. Raštas turi būti supratingai perskaitomas.

Taigi ir tas, kuris tikisi palikti savo meną rašmenyse, ir tas, kuris savo ruožtu perima [tą meną iš rašmenų], nes šie esą aiškiai ir tvirtai išsaugojo jį ateičiai, abu yra patiklūs ir iš tikrųjų nežino Amono pranašystės, jei užrašytas kalbas vertina labiau nei priminimą žmogaus, išmanančio tai, kas parašyta (275d) (Platonas 1996: 89).

Platonas neteigia, kad raštas yra visiškai nereikalingas, jis tik pažymi, kad jo nereikia sureikšminti. Svarbi yra žaidybinė ir pedagoginė rašto funkcija, o ne jis pats kaip toks. Svarbu yra ne kaip kalba užrašyta tekste, bet kaip ji įrašoma į sielą. Tai, pasak Platono, yra tikrasis rašinys. Kitais žodžiais, svarbu yra ne parašyti tekstai, bet tai, kas su mumis atsitinka juos rašant ir skaitant. Platono supratimu, filosofija – tai rūpinimasis siela. Kita vertus, Platono požiūris į raštą dar kartą

primena, kad svarbiau už raštą yra idėjos ir jų įžvalga. Raštas yra tik idėjų pėdsakas ir nuoroda į jas.

Raštas kaip pakartotinė imitacija arba kaip prasmės kultūrinė sedimentacija

Kaip minėjau, raštą suprantant kaip archiraštą jis neturi būti siejamas vien su žmogaus kalbine veikla. Derrida, išplėsdamas rašto sampratą, pavadina jį pėdsaku. Pėdsakas visada yra įrašas juslinėje stichijoje, bet kartu jis suprantamas kaip nuoroda į tai, kas nesama. Pėdsakas kaip atminties archifenomenas leidžia panaikinti prasmės skirstymą į vidinę ir išorinę, subjektyvią ir objektyvią, gamtinę ir kultūrinę. Paprasčiausias rašto pavyzdys gali būti gyvūno pėdsakai arba tai, kaip jis pažymi savo teritoriją. Štai katė palieka pėdsakus draskydama sienas arba trindamasi į aplinkinius daiktus. Pėdsakas gali būti ne tik įranta ar įspaudas, bet ir paliktas (įrašytas) kvapas. Žmogus kvapams gal ir mažiau jautrus, o štai šuo, susidūręs su nepažįstamu žmogumi, visada jį apuosto tarsi perskaitydamas jo atsinešamą kvapų atmintinę. Dar įdomiau, kad žuvis taip pat palieka pėdsakus. Ruoniai, panaudodami savo jautrius ūsus, gali sekti žuvų pėdsakais ne blogiau nei pėdsekiai šunys sausumoje. Ruoniai „perskaito“ ir užfiksuoja praplaukusių žuvų sukeltus verpetus. Tiesa, šie žuvų pėdsakai būna labai neilgai. Jie išlieka vos 35 sekundes. Tačiau šis sugebėjimas sekti žuvų pėdsakais leidžia ruoniams medžioti visiškoje povandeninėje tamsoje.

Maurizio Ferraris, aprašydamas socialinį ir kultūrinį pasaulį, pratęsė Derrida mintis ir jas pritaikė tokių šiuolaikinių technologijų kaip mobilusis telefonas ir internetas paaiškinimui. Galima teigti, jog šiuolaikinę socialinę ir institucinę realybę kuria nuolat besiplečianti įrašų sistema. Ne tik kultūrinė, bet ir gamtinė realybė yra paremta įrašymų sistema, kuri leidžia fiksuoti aktus ir taip kuria reikšmes bei socialinius sąryšius. Iš tiesų, raštas yra puikus bet kokios kultūrinės prasmės sedimentacijos pavyzdys. Ji gali būti reaktyvuota, kai pėdsakas virsta prasminga nuoroda, kai sugebame jį perskaityti. Tačiau Ferraris knygoje *Dokumentališkumas* teigia, kad kultūrinio / socialinio pasaulio tęstinumą grindžia imitavimas. Ferraris imitaciją pateikia kaip socialinės-kultūrinės veiklos modelį. Rašto skaitymą jis supranta kaip imitacinį veiksmą. Esą įrašo mimetinis pakartojimas suteikia mums reikšmę (Ferraris 2013: 193). Raštas yra pėdsakas, kuris virsta reikšme, kai jis užregistruojamas su galimybe pakartoti (Ferraris 2013: 211). Skaitytojas skaito tekstą panašiai kaip socialinis veikėjas kartoja ritualą. Todėl, pasak Ferrario, mimetinis perdavimas ir individuali variacija yra būdingi socialinio pasaulio veiksmams.

Norint suprasti rašto reikšmę socialinėje ir kultūrinėje realybėje, reikia sugrįžti prie Edmundo Husserlio veikale „Geometrijos kilmė“ suformuluotos koncepcijos (Husserl 1954)³. Ne paslaptis, kad Derrida gramatologijos projektas buvo kuriamas interpretuojant šiame tekste suformuluotas išvalgas (Derrida 1978). Husserlis teigė, kad geometrijos tradicijai atsirasti yra reikalingas raštas kaip materialioji objektų reprezentacija. Be užrašymo Pitagoro teorema neišliktų, tad Derrida teigia, kad idealūs objektai yra negalimi be užrašymo. Užrašymas esą garantuoja jų būtį. Tačiau Derrida supaprastina idealijų egzistavimą, kai sutapatina idealių objektų išvalgas ir jų sedimentacijas rašte. Aš laikausi huserliško požiūrio, kad raštas nesutampa su idėjomis. Idėjoms reikalingas kitoks supratimo būdas. Užrašai tik nurodo ir primena idealius objektus. Husserlis raštą suprato kaip tokią sedimentaciją, kuri turi būti reaktyvuota. Galima pasitelkti geometrinius pavyzdžius, kuriuos mieliai naudoja ne tik Husserlis, bet ir Platonas. Joks geometrinės figūros užrašymas negali išreikšti tos figūros idealios reikšmės. Nejmanoma užrašyti (nupiešti) lygiakraščio trikampio arba tiesės. Šių formų ideali reikšmė visada transcenduoja užrašą ir lieka anapus jo. Husserlis, panašiai kaip ir Platonas, teigia, kad ideali reikšmė negali būti užrašyta. Bet koks idealybės užrašymas susiduria su pasipriešinimu, su negalimybe idealius turinius sutaptinti su jusliškai materialiomis išraiškomis. Husserlis *Loginiuose tyrinėjimuose* parodo, kad idealių reikšmių neredukuojamumas galioja ne tik užrašymams, bet ir garsiai ištartiesiems žodžiams. Jusliškai artikuliuoti garsai kaip ir materialiai įkūnytos raidės neapima idealios reikšmės, į kurią nurodo. Husserlio teigimu, pirmesnis yra reikšmės idealumas, o ne išraiškos jusliškumas ir kontingentiškumas. Žodžio reikšmė nesikeičia priklausomai nuo to, kaip tas žodis ištariamas ar užrašomas. Tačiau filosofas neneigia idealių reikšmių išraiškos būtinybės. Išraiškos, ženklai ir vaizdiniai turi atlikti tiksliai pagalbinį vaidmenį, kaip pagalbinės supratimo priemonės: „Laikini jusliniai vaizdiniai funkcionuoja fenomenologiškai suvokiamu ir išreiškiamu būdu aprašyme kaip paprasčiausiai pagalbinės supratimo priemonės, bet ne kaip reikšmės ar reikšmių nešėjai“ (Husserl 1984: 71).

Husserlis teigia, kad užrašymai (raštai) yra reikšmingi ne patys savaime, bet kaip nuorodos į idealios reikšmės intuicijas. Toks rašto supratimas grindžiamas perskyra tarp ištarto ar užrašyto žodžio, kaip juslinio komplekso, ir jo idealios reikšmės. Galima sutelkti dėmesį į žodžio skambesį ar į tai, kaip žodis užrašytas, tačiau svarbiau yra pati žodžio reikšmė, tai, ką jis nurodo kaip ženklas, kurį mes suprantame. Straipsnyje „Raštas ir prasmės patirtis“ teigiau, kad suprantantis ir nesuprantantis rašto perskaitymas – tai du visiškai skirtingi prasmės interpretavimo būdai:

³ Plačiau apie šį Husserlio tekstą žr. Jonkus 2009a: 212–223.

Vienu atveju dėmesys sutelkiamas į žodį kaip juslinį ženklą, kitu – nukreipiamas į idealią reikšmę. Svarbiausia, kad ideali reikšmė lieka autonomiška užrašymo atžvilgiu, nes tą pačią reikšmę galima užrašyti skirtingais būdais. Be to, nė vienas užrašymas neišsemia ir nepavarduoja pačios šio idealaus objekto intuicijos. Turėdami omenyje šią idealaus objekto arba reikšmės intuiciją, turėtume suprasti ir huserliškąją mokslo sampratą. Mokslas yra ne sanakaupa parašytų tekstų, bet juose užfiksuoti prasminiai dariniai, kurie funkcionuoja tik per atskirų žmonių intuicijų aktus. Todėl moksliniai tekstai yra prasmingi tik kaip patirties nuosėdos (sedimentacijos), kurios reaktyvuojamos ir reaktualizuojamos, t. y. pakartojamos kaip idealios reikšmės intuicijos. Prasmingas raštų perskaitymas galimas tik apeliuojant į šią intuiciją ir joks intertekstinis tekstų paaikškinimas kitais tekstaais negali apsieiti be šios duoties (Jonkus 2009b: 17).

Tad Derrida ir Ferraris teisingai pažymi rašto kaip reiškės objektyvacijos ir komunikacijos svarbą, nes idealios reikšmės gali būti komunikuojamos tik jas jusliškai išreiškiant, tačiau jie supaprastina idealybių egzistavimą sutapatindami jas su materialia išraiška. Pritardamas Husserliui, aš teigiu, kad raštas yra ne idealybių kaip tokių užrašymas, bet idealybių patirties sedimentacija. Raštas yra tokia patirties nuosėda, kuri, būdama pasyvi, reikalauja reaktyvacijos ir supratingo pratęsimo, o ne imitacijos. Prasmės genezė, jos sedimentacija ir supratinga reaktualizacija yra ne kas kita kaip kultūrinės tradicijos (istorijos) egzistavimo sąlyga. Pavyzdžiui, filosofijos istorija yra galima tiktai todėl, kad skaitant filosofų raštus atsiranda supratimas, apie ką gi jie kalba, aktualizuojamos tos idėjos, kurių apmąstymų pėdsakus atrandame tekste. Pamėgdžiojimas ir mimetiškas atkartojimas nesukuria sąlygų idelių reikšmių patyrimui ir jo perdavimui kitiems. O be šio patyrimo kaip reaktualizaciją įgalinančios istoriškumo struktūros pati istorija virsta tiktai beprasmiškų faktų registravimu.

Išvados

Mobiliojo telefono atvejis mums primena, koks svarbus socialiniame ir kultūriniame pasaulyje rašto / įrašo vaidmuo. Idėjos ir socialiniai įsipareigojimai įgyja kultūrinę reikšmę bei vertę tik juos užrašant. Tad galima iš dalies sutikti su Derrida (taikant tai kultūros pasauliui), kad anapus teksto ir įrašų nieko nėra. Kita vertus, raštas nėra nei visa gelbstinti atmintis, nei užmarštis. Raštas turi būti skaitomas ne tik suprantant raides ar ideogramas, bet ir suprantant tai, apie ką jos byloja. Husserlis raštą suprato kaip tokią sedimentaciją, kuri turi būti reaktyvuota. Raštą reikia aktyvuoti perskaitant. Raštas yra kultūrinės sedimentacijos pavyzdys. Tačiau Derrida ir Ferraris užrašytų objektų tęstinumą tapatina vien su materializuotu raštu ir pakartojimu to, kas užrašyta. Jie neskiria imituojančio ir suprantančio perskaitymo. Ferraris nereflektuoja skirtumo tarp socialinio ritualo pakartojimo ir prasmingo

teksto perskaitymo. Socialinio ritualo reikšmė glūdi pačiame rituale ir jo imitatyvus pakartojimas atgamina be didesnių pastangų ir paties ritualo reikšmę. Tuo tarpu imituodami skaitymą mes neatgaminame reikšmės, nes teksto reikšmė nesutampa su pačiu tekstu. Mokėti perskaityti, kas parašyta, ir suprasti, apie ką parašyta, skirtingi dalykai. Tai skirtingi idealybių sankabos su įrašymu lygmenys.

Gauta 2021-06-17

Priimta 2021-09-23

Literatūra

- Derrida, J. 1978. *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction*. Translated, with a preface, by J. P. Levey, Jr. D. B. Allison, ed., Nicolas Hays, Ltd. New York: Stony Brook.
- Derrida, J. 2006. *Apie gramatologiją*, vertė N. Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Eco U. 2014. Foreword. In: Ferraris M., *Where are You? An Ontology of the Cell Phone*. Fordham University Press. VII–X.
- Ferraris, M. 2013. *Documentality: why it is necessary to leave traces*, translated by R. Davies. New York: Fordham University Press.
- Ferraris, M. 2014. *Where are You? An Ontology of the Cell Phone*. New York: Fordham University Press.
- Husserl, E. 1954. „Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-Historisches Problem“, in *Husserliana*, Bd. 6. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Haag: Martinus Nijhoff, p. 365–386.
- Husserl, E. 1984. *Husserliana 19/2. Logische Untersuchungen Bd.2, Teil.2*. Ed. Ursula Panzer. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Jonkus, D. 2009a. *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Jonkus, D., 2009b. „Prasmės patirtis ir raštas“, *Religija ir kultūra: mokslo darbai*. T. 5 (2) (2008): 15–21.
- Kirtiklis, K. 2010. „Kai vizualinis posūkis suka atgal: V. Flusserio medijų istoriosofija“, *Filosofija. sociologija*. 21 (1): 20–28.
- Michelkevičius, V. 2009. „Įvadas į medijų studijas“, in Michelkevičius, V. (sud.). *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, p. 25–39.
- McLuhan, M. 2003. *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*, vertė D. Valentinavičienė. Vilnius: Baltos lankos.
- Platonas. 1996. *Faidras*, vertė ir paaiškinimus parengė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Sodeika, T. 2009. „Įvadas į medijų filosofiją“, in Michelkevičius, V. (sud.). *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, p. 40–56.
- Stiegler, B. 1998. *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*, translated by R. Beardsworth. Stanford: Stanford University Press.
- Wellner, G. P. 2016. *A Postphenomenological Inquiry of Cell Phones Genealogies, Meanings, and Becoming*. Lanham: LEXINGTON BOOKS.

Dalius Jonkus

THE MOBILE PHONE, WRITING AND MEMORY

Summary

Even though cultural actions are creative, they are not established *ex nihilo*. They are based on previous actions, their passive or active memory, and extension. Memory is impossible without forgetting. To remember, we have to choose what matters and what does not. The mechanism of memory is based on forgetfulness, which does not deny memory as such, but in a sense makes it passive. Passive memory (forgetfulness) can be transformed into active memory through the actions of actualization and reactivation. Writing is a form of passive memory that can be activated by intelligent reading. The aim of the article is to discuss the phenomenon of the mobile phone as an example of socio-cultural writing and to raise the question of the relationship between writing and memory. Based on the concepts of writing developed by the Italian philosopher Mauricio Ferraris, Derrida, and Husserl, I argue that writing is a model of cultural sedimentation and memory.

KEYWORDS: mobile phone, writing, memory, sedimentation, phenomenology, Ferraris, Derrida, Husserl.